

МАКСИМ КЭРИЭНИН ТОЛОРОН

1919 с. от ыйын 19 к. «Жизнь национальностей» диэн хаһыат 24 №- гэр М.К. Аммосов «Сахалар» диэн ыстатыйатыгар былыр Октябрьскай революция иннинэ 200 тыһ. кэринэ ахсааннаах саха норуота хайдах курдук ыарахан усулуобуйаҕа олорбутун туһунан чаҕылхайдык, киһини итэҕэтэр гына аҕыйах тылынан ойуулаан суруйбуттаах. Ол саҕана оннук ыарахан усулуобуйаҕа олорюон саха норуота, ордук хото оҕо өттө, сэллик ыарыыттан өлөн кэскилэ сарбыллан иһэрин, онуоха элбэх сирдээх, сүөһүлээх, олохтоох саха уонна нуучча баайдара, тангара үлэһиттэрэ, үспүкүлээннэр көлөһүннээн үрүн харахтарын өрө көрдөрбөттөрүн, кинилэри өрүһүйүүххэ айылаах астанас хантан да кэлэр суола-иһэ суоҕун тустарынан ыарахан хартыынаны ойуулаан көрдөрбүттээх.

Сахалар Улуу Октябрьскай революция иннинээҕи олохторун туһунан суруллубут ити хартыынаны итэҕэйбин. Тоҕо диэтэххэ, мин, өссө Сэбиэскэй былаас бастакы сылларыгар, муус түннүктээх, саах сыбахтаах, көмүлүөк оһохтоох, хотону кытта холбуу тутуллубут балаҕан н а баттаһа төрөөбүт уонна оннук 30-ча кв. м. иэnnээх балаҕантга түөртүү-биэстии ыал буолан дьукаахтаһан улааппыт буолан, үчүгэйдик өйдүүбүн. Биһиги сэттэ бииргэ төрөөбүттэртэн алтабыт ол ыар олоҕу тулуйбакка кыра саастарыгар өлбүттэрэ.

Ол иһин М.К. Аммосов саха норуота баайдар хабалаларыттан, хараһа олохтон тахсар суолун ыйбыта. Оннук суолунан суос-соҕотох сана үөскээн эрэр сэбиэскэй Россияны кытта холбоһуу, көңүлү бэйэ охсуһан ситиһиитэ буолар диэн. Кини ол да иһин тус бэйэтин тус олоҕун бүтүннүүтүн сахатын норуотун олоҕо сайдарын туһугар биэрбитэ.

30-40-с сс. саха дьонун олоҕо культурнай революция, холбоһуктааһын, индустриализация сабыдыалларынан ас-танас, культура, эмп-томп да өттүнэн биллэрдик тупсан испитэ. Ону ити саҕана төрөөбүт билинтги дьон кыайан ситэ өйдөөбөттөр. Эгэ, сэрии сылларыгар уонна Аҕа дойдуну көмүскүүр сэрии кэnnиттэн төрөөбүттэр билиэхтэрэ дуо? Кэлинни көлүөнэ дьон уруккуну кырдыаҕастар кэпсээннэриттэн, кинигэттэн билэллэр.

Өссө 1923 с. балаҕан ыйын 9 к. «Автономная Якутия» хаһыат 134 №-гэр М.К. Аммосов «Обследование улусов» диэн кыра гынан баран дирин ис хоһоонноох ыстатыйата тахсыбыта. Онно кини суруйбута: «Улуус олоҕо кини тус-туспа кэрчиктэрэ — нэһилиэктэр, оттон бүтэник клеткалара тус бэйэ хаһаайыстыбалара баччаанна диэри биһиги болҕомтобут, кэтээн, үөрэтэн-чинчийэн билиибит тас өттүгэр — «царствами за тридевять земель» — хаалаллар. Дьинэр, ити улуустар 7 уонна нэһилиэктэр олохторун тупсарар соруктаах дьаһалларбыт былааннаахтык салалларын туһунан эппэккэ туран, чопчу биирдии территориянан, а.э. улууһунан, нэһилиэгинэн, диринник үөрэтиллибэтэхтэринэ үчүгэй түмүктэри биэриэхтэрэ суоҕа.

Хас биирдии улуус олоҕо төһө да хаалыылааҕын иһин элбэх уратылардаах. Хайа да өттүттэи ылан көр: административнай, культурнайсырдатар, сир-уот, суол-иис, үп-харчы о.д.а. өттүлэринэн биирдэрэ да биһиэхэ үчүгэйдик биллибэт, хараһа туманынан бүрүллүбүт. Онон биһиги итиннэ улахан буруйдаахпыт, ол да иһин бу улуустар тустарынан ылар дьаһалларбыт кинилэр дьиннээх олохторугар эппиэттээбэттэр.

Биһиги республикабыт ити улуустартан туар эбээт. Онон улуустар олохторун-дьаһахтарын үөрэтии, сырдатыы республика үрдүнэн сайдыы былаанын административнай территорияларынан, үлэ салааларынан онорууга улахан быһаарар суолтаны ылар. Ону үөрэтэн билбэккэ эрэ сөптөөх түмүгү онорор кыаллыбат. Онон, биир тылынан эттэххэ, Саха сириг тус-туһунан килиэккэлэринэн, а.э. улуустарынан, нэһилиэктэринэн диринник чинчийэн үөрэтиэххэ наада. Бу боппуруоһу сэбиэскэй, партийнай органнарга киэн дьүүлгэ

туруоруохха. Нэһилиэктэр, улуустар автономнай былаас болҕомтотун күүтэллэр. Бу сокуоннай ирдэбили толоруохха наада!» — диэн. (М.К. Аммосов «С помощью русских рабочих и крестьян» диэн 1987 с. Дьокуускайга тахсыбыт кинигэтин 84 стр.).

Манан Максим Кирович биһиэхэ бэйэбит улууспут олоҕундьяаһын, сайдыытын историятын дириҥник үөрэтэрбитигэр, билэрбитигэр өссө 68 сыл анараа өттүгэр кэриэһин суруйбут эбит.

Онон бүгүн мин биир дойдулаабым биллиилээх партийнайгосударственной деятель М.К. Аммосов төрөөбүт-үөскээбит улуһун — Нам оройуонун дьонун-сэргэтин өр сыллаах охсуһуутун, дьулуурдаах үлэтин түмүгэр ситиспит олоҕун-дьаһаһын сайдыытын историятын 30 сыл устата дьяныһан туран үөрэтэн, түмэн, кыра да буоллар «Энсиэли хочотугар» диэн кинигэни бэчээттэтэн бар дьоммор тарҕатан кипи кэриэһин толордум дии сананабын.

Бүгүн мин, бу түгэнинэн туһанан, бу кэриэс туолуутугар субэ-ама буолбут ытык-мааны кырдыаҕас убайдарбар Саха сириҥ биллиилээх учуонайдарыгар исторической наука доктора Гаврил Георгиевич Макаровка, юридической наука доктора, профессор Михаил Михайлович Федоровка, исторической наука кандидатыгар Семен Ипатьевич Ковлековка, Саха ССР национальнай библиотекатын национальнай уонна кыраайы үөрэтэр литератураҕа отделын сэбиэдиссэйигэр Валентина Николаевна Павловаҕа, Саха ССР статистикаҕа управлениетын начальнигыҥ солбуйааччы Василий Петрович Павловка ис сүрэхпиттэн истинник махтанабын. 8 Бу уһун, дьяныардаах үлэбэр көх-нэм буолбут, өйөөбүт, наадалаах литературанан хаачыйыыга элбэхтик кэлэн-баран көмөлөспүт доҕотторбор Иннокентий Захарович Кривошапкинна, партия райкомун урукку аппаратаҥ үлэһиттэригэр Егор Михайлович Ларионовка, Иван Васильевич Колмогоровка, Александр Васильевич Кириллиннэ, райсовет председателигэр Дмитрий Федотович Алексеевка, «Ленин суола» хаһыат редакторыгар Николай Михайлович Рыкуновка уонна бары советскай-партийнай үлэһиттэргэ эмиэ истин махталбын тиэрдэбин. Сүбэһит, наставник ытык кырдыаҕас ветераннарбытыгар эмиэ сүгүрүйэбит. Кинилэр хорсун-хоодуот сырыылара, үлэлэрэ бу кинигэҕэ суруллан үйэтитилиннэ. Сэрии кэннинээҕи олох сайдыытыгар «улугуран» олорбокко үтүөкөнө сүрэхтэринэн үлэлээн үрдүк ситиһиилэринэн үгүс дьонно холобур буолбут бастыҥ дьоммут ааттара бу кинигэҕэ эмиэ сурулунна. Урукку көлүөнэ үтүө үгэстэрэ, үлэлэрэ билигин бу «уларыта тутуу» эрдийтэ суох ончотугар олорор эдэр көлүөнэ таба суолу булан, тус-туһунан ыһыллыбакка, бары биир сыалга түмсэн оройуоннарыҥ экономикаҕа, культурата, айылҕата өссө чэчириҥ сайдарыгар үчүгэй холобур буолаарай диэн. М.К. Аммосов 1937 с. тохсунньуга Нам оройуонун стахановецтарын уонна ударниктарын бастакы слеттарыгар ыппыт телеграмматыгар Нам оройуонун үлэлээн иитиллээччилэрин оччотооҕу ситиһиилэринэн улаханньык астынарыҥ уонна кэнэҕэс да өссө үрдүк ситиһиилээх көхтөөх олох модун күүһүн билиэххит, үрдүкү кирбиилэри ситиһиэххит диэн баҕа санаатыҥ эппиттээх. Биир дойдулаахпыт М.К. Аммосов бу олоҕун тиһэх телеграммата оччотооҕу эрэ кэмнэ сыһыаннаах буолбатах, бу ырааҕы, инникини эмиэ түстүүр соруктары туруорар. Харахтарыҥ саҥа аһан эрэр билиэн-көрүүн баҕалаах оҕолорбут, сиэннэрбит, оскуолаларбыт үөрэнээччилэрэ өбүгэлэрин олорон ааспыт историяларыҥ үөрэтэн, билэн М.К. Аммосов курдук төрөөбүт дойдуларыҥ дьиннээхтик таптыыр, патриот, хорсун, чаҕылхай дьон буола улааталларыгар бу «Энсиэли хочотугар» диэн кинигэбин аныбын.

1991 с. ахсынньы 21 к.

Аммосовскай аадыларга оҥоһуллубут дакылаат